

ต้นโพธิ์: ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้

Bodhi Tree: The Tree of Enlightenment

บุญรอด บุญเกิด*, Ph.D.

บทคัดย่อ

ต้นโพธิ์ (Bodhi Tree) เป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะเป็นต้นไม้แห่งการตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภพที่ปัจจุบัน พระองค์ก็นั่งบำเพ็ญเพียรใต้ต้นไม้ จนได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งเราเรียกต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งในวันตรัสรู้ว่า "ต้นโพธิ์" ทุกวันนี้ผู้ที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศานานอกจากจะให้ความเคารพบูชาต่อต้นโพธิ์ต้นที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ยังให้ความสำคัญกับต้นโพธิ์ต้นอื่น ๆ อีกด้วย คือ จะไม่ตัด ไม่โค่นถ้าไม่จำเป็น

ต้นโพธิ์ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ เดิมมีชื่อว่า อัสดถะ หรืออัศวัตถ์ มีชื่อทางวิทยาศาสตร์หรือชื่อเรียกที่เป็นภาษาอังกฤษว่า Ficus Religiosa สาเหตุที่ชื่อของต้นโพธิ์มีคำว่า religiosa อยู่ด้วยนั้น ก็เป็นเพราะคณะกรรมการตั้งชื่อทางพฤกษศาสตร์แห่ง Kew Garden ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษได้ให้เหตุผลว่า โพธิ์เป็นต้นไม้สำคัญทางศาสนา หรือเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ที่ชาวพุทธ และชาวฮินดูให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ชาวฮินดูเคยเรียกชื่อต้นไม้ชนิดนี้ว่า Pipal Tree และชาวศรีลังกาเรียกว่า Bodhi Tree

คำว่า พระศรีมหาโพธิ์ หมายถึง ต้นไม้ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์อาศัยประทับนั่งบำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ ดังนั้น ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งในวันตรัสรู้ ต้นไม้ต้นนั้นจะมีชื่ออย่างไรก็ตาม ก็จะมีชื่อเรียกว่า ต้นโพธิ์ เหมือนกันหมด

ต้นโพธิ์จากต้นแรกจนถึงต้นปัจจุบันนี้ แต่ละต้นมีอายุสั้นบ้าง ยาวบ้าง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ของบ้านเมืองในยุคนั้น ๆ ด้วย ช่วงระยะเวลาของต้นโพธิ์แต่ละต้นที่อายุแตกต่างกันนั้น เป็นเพราะต้นโพธิ์ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับความอิฉาวิษยาบ้าง การเมืองบ้าง ทั้ง ๆ ที่ต้นโพธิ์เป็นเพียงแคต้นไม้ต้นหนึ่งเท่านั้น

* อาจารย์ ภาควิชาศาสนาและปรัชญา; คณะบดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ต้นโพธิ์ ตั้งแต่ต้นที่ 1 ถึงต้นปัจจุบัน (ต้นที่ 4) มีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรง ก็คือ ต้นที่ 1 ต้นที่ 2 และต้นที่ 3 เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ทั้งที่เป็นชาวพุทธและเป็นชาวฮินดู ในประเทศอินเดีย ถ้าเป็นชาวพุทธก็ให้การยกย่อง ถ้าเป็นชาวฮินดูก็มุ่งที่จะทำลาย ส่วนต้นที่ 4 เกี่ยวข้องกับบุคคลที่ไม่ใช่ชาวอินเดีย แต่อย่างไรก็ตามต้นโพธิ์ทุกต้นถือว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธทั่วโลก และเป็นเป้าหมายของชาวพุทธที่จะต้องไปกราบนมัสการให้ได้ในชาตินี้

คำหลัก: ต้นโพธิ์, ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้

Abstract

Bodhi Tree is significant to Buddhism because it is the Tree of Enlightenment. Siddhartha Guatama, the Buddha-to-be took a seat under the papal tree until he attained his enlightenment. The papal tree which the Lord Buddha gained his enlightenment under is known as "Bodhi Tree". Today, Buddhists or those who believe in Buddhism pay homage to the "Bodhi Tree" (the one the Lord Buddha took a seat under on the date of his enlightenment) and other ordinary Bodhi trees. The Bodhi trees will never be cut down unless the high necessities arise.

Pipal Tree, Bodhi Tree, or Pra Sri Maha Bodhi was originally known as "Assastha or Assawat". Its scientific name is Ficus Religiosa. The committee of botanical names at Kew Garden, London, UK stated that this bodhi tree was very vital to the religion--Buddhism. Thus, the word "Religiosa" was given to its botanical name. The Buddhists and Hindu highly revere the trees. The Indians call it "Pipal Tree", while the Sri Lankan call it "Bodhi Tree".

Pra Sri Maha Bodhi means the tree that each Lord Buddha took a seat under and achieved the enlightenment under. Therefore, any types of trees that were taken a seat under by the Lord Buddha on the date of his enlightenment would be called "Bodhi Tree".

Pra Sri Maha Bodhi Trees gained different lifespan depending on political and social situations in each period of time. The trees have been involved with political envy despite the fact that they were just trees. In order to understand Pra Sri Maha Bodhi trees, the study of the first tree to the present tree must be conducted.

From the first to the present (the fourth) Bodhi Tree, the adjacent relationship with the Lord Buddha has depicted. The first, second, and the third trees were involved with the Buddhist and Hindu Kings. In India, the Buddhist Kings would highly revere the trees; on the contrary, the Hindu Kings would rather terminate the trees. The fourth tree has no relation with the Indian people. However, all of the Pra Sri Maha Bodhi trees have been considered the spiritual center of the Buddhists all over the world. As a consequence, the Buddhists wish to pay homage to the Bodhi tree at least once in their life time.

Keywords: Bodhi Tree, Tree of Enlightenment

บทนำ

ก่อนที่จะถึงศตมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ พระพุทธอนุชา และพระพุทธอุปัฏฐาก ได้ทูลถามว่า “ในกาลก่อน ภิกษุทั้งหลายที่ จำพรรษาอยู่ในทิศต่าง ๆ ครั้นจำพรรษาครบ 3 เดือนแล้ว จะพากันมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ด้วยกาลล่วงไปแห่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลาย จักไม่เห็น จักไม่ได้เข้าใกล้ เพื่อสนทนาธรรมที่จะทำให้เจริญจิต เหมือนเมื่อครั้งที่ พระองค์ยังดำรงพระชนมชีพอยู่นั้น แล้วเมื่อข้าพระองค์ทั้งหลายต้องการจะระลึกถึง พระองค์ จะให้พวกข้าพระองค์ทำอะไร” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสถานที่ 4 ตำบลว่า เป็นสถานที่ที่ควรจะดู ควรจะเห็น ควรจะทำให้เกิดธรรมสังเวชแห่งกัลปบุตร ผู้มีศรัทธา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2542, หน้า 26-27) สังเวชนียสถาน 4 ตำบลนั้น ประกอบด้วย

1. ชาตสถาน สถานที่พระพุทธเจ้าประสูติ

ต้นโพธิ์ตามลักษณะของพรรณไม้

ต้นโพธิ์ (Bodhi Tree) เป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะเป็นต้นไม้แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดังนั้น เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับต้นโพธิ์ ก่อนอื่นควรเริ่มศึกษาลักษณะทางกายภาพของต้นไม้นชนิดนี้ก่อน

ในหนังสือพระศรีมหาโพธิ์ จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ ซึ่งมีอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เป็นบรรณาธิการ ได้อธิบายรายละเอียดทางกายภาพของต้นโพธิ์ไว้ดังนี้ (2546 หน้า 29-55)

ต้นโพธิ์ เป็นต้นไม้ชนิดรดพันต้นไม้อื่น เมื่อนกกินเมล็ดโพธิ์เข้าไป แล้วไปถ่ายมูลไว้บนต้นไม้ หรือกิ่งไม้ที่มันอาศัย เมล็ดนั้นก็จะงอกงาม เจริญเติบโต โดยที่รากของมันจะรดพันต้นไม้ที่มันงอกขึ้น และปกคลุมต้นไม้ที่มันงอกขึ้นจนตาย แต่กิ่งอาจกินเวลานานหลายสิบปี ส่วนประกอบของโพธิ์ คือ

ลำต้น ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ สูงประมาณ 20-30 เมตร ซึ่งมีเรือนยอดแผ่กว้าง ลำต้นเป็นพวงเกลี้ยงเกลาร เปลือกเรียบสีน้ำตาลปนเทา มีรากอากาศไม่มาก ยางสีขาว

เปลือก ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่มีเปลือกหนา เปลือกชั้นนอกจะลอกออกเป็นเกร็ด แต่เปลือกของต้นโพธิ์สามารถใช้ทำยาแก้เจ็บคอ ใช้สีฟัน ใช้แก้ก้ำก๊ามเนื้อช้ำวมหรือโดนไฟลวก

ใบ ต้นโพธิ์เป็นพืชผลัดใบ ใบเดี่ยวเรียงสลับคล้ายรูปหัวใจ ปลายใบเป็นติ่งแหลม ใบอ่อนสีเขียวอ่อน ๆ พอแก่จัดใกล้ร่วงใบจะกลายเป็นสีเหลืองทอง ผิวใบเกลี้ยงและเป็นมัน เนื้อใบค่อนข้างหนา ก้านใบเล็ก

ดอก ต้นโพธิ์มีดอกเล็ก ๆ จำนวนมากอยู่บนฐานรอง ดอกติดอยู่ตอนปลายกิ่ง มีสีเขียวอ่อน

ผล ผลของต้นโพธิ์จะมีลักษณะกลมเล็ก สีเขียว หรือสีชมพูอมม่วง เมื่อแก่จัดจะมีสีแดงคล้ำหรือสีม่วงดำ และร่วงหล่น

การขยายพันธุ์ ต้นโพธิ์สามารถขยายพันธุ์ได้โดยเมล็ด ขึ้นและเจริญเติบโตได้ในดินทั่วไป ไม่ชอบน้ำขังและ แต่ก็ต้องมีความชุ่มชื้นพอสมควร นักจะเป็นตัวช่วยในการขยายพันธุ์หรือแพร่กระจายได้เป็นอย่างดี และอาจใช้การปักชำกิ่งหรือรากก็ได้ ในประเทศไทยนิยมปลูกต้นโพธิ์ไว้ตามวัดวาอาราม และมีการนำต้นอ่อนมาจาก

ประเทศอินเดียและประเทศศรีลังกา และปลูกกันตามวาระและโอกาสต่าง ๆ กัน เพื่อเป็นที่ระลึกไว้ตามวัดและสถานที่สำคัญ ๆ ทั่วประเทศ

ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่มีกิ่งก้านสาขาแยกออกจากลำต้น จึงทำให้เกิดเชื้อราที่อาศัยความชุ่มชื้นจากน้ำฝนที่ซึ่งอยู่ตามง่ามกิ่งเข้าทำลายเนื้อไม้ เราจึงมักเห็นต้นโพธิ์ต้นใหญ่ ๆ เป็นโพรง ถ้าเป็นอย่างรุนแรงอาจทำให้ต้นโพธิ์ตายได้ แต่โดยนัยของการอยู่รอดของสิ่งมีชีวิต ก็ได้ช่วยสร้างให้โพธิ์มีผลมากและมีรสชาติที่ทนชอบกิน เมื่อนกกินผลของโพธิ์แล้ว ไปเกาะและถ่ายมูลที่ไหน เมล็ดก็จะงอกขึ้นเป็นต้นเจริญงอกงามได้ทันที

ความหมายของคำว่า โพ โพธิ และโพธิ์

คำว่า “โพ” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542, หน้า 805) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “เป็นชื่อต้นไม้ชนิด *Ficus Religiosa* L. ในวงศ์ Moraceae เป็นต้นไม้ซึ่งเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าโบราณปลัดขันธ์คล้ายหัวใจ ปลายยาวคล้ายหาง ผลกินได้ ใบอ่อนและผลใช้ทำยาได้, โพศรมหาโพธิ์ ก็เรียกคำว่า “โพธิ” หมายถึง ต้นไม้บ้าง มรรคบ้าง สัพพัญญุตญาณบ้าง นิพพานบ้าง

1. ที่เรียก โพธิ์ว่า ต้นไม้ เช่น โพธิรุกขมูเล ปฐมาภิสมุพฺพุโธ แปลว่า แรกตรัสรู้ ณ โคนต้นโพธิ์ และว่า อนุตฺตรา จ โพธิ์ อนุตฺตรา จ คยฺ แปลว่า ระหว่างต้นโพธิ์กับตำบลคยา
2. ที่เรียก โพธิ์ว่า มรรค เช่น จตฺมคฺเคสุ ญาณํ แปลว่า ญาณในมรรค 4
3. ที่เรียก โพธิ์ว่า สัพพัญญุตญาณ เช่น ปโปโปติ โพธิ์ วรภูมิ เมธโส แปลว่า พระผู้มีปัญญาอันประเสริฐจอมปราชญ์ทรงบรรลुพระโพธิญาณ
4. ที่เรียก โพธิ์ว่า นิพพาน เช่น ปตฺวาน โพธิ์ อมตํ อสงฺขตํ แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลुโพธิอันเป็นอมตะไม่ถูกบีบจี้ยปรุแงง (Palangjit.com/tipitaka.ext_search.php)

ส่วนคำว่า “โพธิ, โพธิ์” (โพ-ทิ, โพ) ซึ่งมี ธิ ธง สระอิ และบางทีก็มีไม้ทัณฑฆาตด้วยนั้นพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542, หน้า 805) ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ “น. ความตรัสรู้; ชื่อต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า บัดนี้หมายถึงต้นไม้จำพวกโพ” นอกจากนี้ก็มีลูกคำอีก 6 คำ คือ

1. โพธิญาณ (โพ-ทิ-ยาน) น. พระปัญญาที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
2. โพธิปักขิยธรรม (โพ-ทิ-ปัก-ขิ-ยะ-ท่า) น. ธรรมเป็นไปในฝึกฝายแห่งความตรัสรู้, ธรรมเกื้อกูลแก่ความตรัสรู้มี 37 ประการ

3. โพธิบัลลังก์ (โพ-ทิ-บัน-ลัง) น. พระแท่นที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งได้ตั้งพระศรีมหาโพธิ์ในวันตรัสรู้

4. โพธิปราสาท (โพ-ทิ-ปรา-สาท) น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง (Ficus Rumphii) ในวงศ์ Moraceae ใช้ทำยา

5. โพธิสมภาร (โพ-ทิ-สม-พาน) น. บุญบารมีของพระมหากษัตริย์

6. โพธิสัตว์ (โพ-ทิ-สัต) น. ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ต้นโพธิ์ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ เดิมมีชื่อว่า อัสดัตถะ หรืออัศวัตถ์ มีชื่อทางวิทยาศาสตร์หรือชื่อเรียกที่เป็นภาษาอังกฤษว่า Ficus Religiosa สาเหตุที่ชื่อของต้นโพธิ์มีคำว่า religiosa อยู่ด้วยนั้น ก็เป็นเพราะคณะกรรมการตั้งชื่อทางพฤกษศาสตร์แห่ง Kew Garden ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษได้ให้เหตุผลว่าโพธิ์เป็นต้นไม้สำคัญทางศาสนา หรือเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ที่ชาวพุทธและชาวฮินดูให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ชาวฮินดูเรียกชื่อต้นไม้ชนิดนี้ว่า Pipal Tree และชาวศรีลังกาเรียกว่า Bodhi Tree

ส่วนคำว่า โพธิรุกขะ (Bodhirukkha) หมายถึง ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งบำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ แต่ก่อนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งมีพระนามว่า “โคตม” จะตรัสรู้นั้น ก็มีพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ก่อนหน้าพระองค์อยู่หลายพระองค์ แต่ละพระองค์ก็เรียกต้นไม้ที่พระองค์ประทับนั่งในวันตรัสรู้ ว่า ต้นโพธิ์เช่นกัน เช่น พระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ต้นไม้ที่พระองค์ประทับนั่งบำเพ็ญเพียรจนกระทั่งตรัสรู้ ได้แก่ “ต้นนิโครธ (ต้นไทร)”

คำว่า พระศรีมหาโพธิ์ หมายถึง ต้นไม้ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์อาศัยประทับนั่งบำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ (G.P. Malalasekera, 1998, หน้า 319)

ดังนั้น ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งในวันตรัสรู้ ต้นไม้ต้นนั้นจะมีชื่ออย่างไรก็ตาม ก็จะมีชื่อเรียกว่า ต้นโพธิ์ เหมือนกันหมด

สถานที่ตรัสรู้

สถานที่ตรัสรู้ หรือเมืองที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ได้แก่ พุทธคยา (เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2545 องค์การสหประชาชาติได้ประกาศยกย่อง ให้พุทธคยาเป็นมรดกโลก) ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเนรัญชรา ณ ตำบลโพธิคยา หรือพุทธคยา มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลดาราดิถี จังหวัดคยา รัฐพิหาร ซึ่งมีเมืองปัตนะ เป็นเมืองหลวง ในสมัยพุทธกาลเมืองนี้เป็นเมืองที่มีชื่อเรียกหลากหลาย เช่น ปาฏลีบุตร ปาตลีบุตร ปัตนะ นคร ในพระสูตรเรียกว่า บ้านปาฏลีคาม ก่อนจะเดินทางถึงบริเวณสถานที่ตรัสรู้ จะมองเห็นพระมหาวิหาร (พระเจดีย์ 4 เหลี่ยม) ตั้งตระหง่านสูงจากพื้นดินประมาณ 170 ฟุต เมื่อเดินเข้าไปใกล้จะมองเห็นสถานที่รอบ ๆ ที่ตรัสรู้ ตั้งอยู่ต่ำกว่าระดับพื้นดินบริเวณรอบ ๆ ที่ถูกสร้างเป็นกำแพงในปัจจุบันประมาณ 5 เมตร ที่เป็นเช่นนี้ เพราะบริเวณต้นพระศรี มหาโพธิ์ในอดีต มีวิหารใหญ่ 3 หลัง เฉพาะทางประตูทางด้านทิศเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีวิหารเชื่อมกับมหาโพธิ์สังฆาราม ซึ่งกษัตริย์ชาวศรีลังกาได้มาสร้างไว้ มี 6 ห้อง และมียอด 4 ยอด มีพระสงฆ์อยู่อาศัยถึง 1,000 รูป แต่ใน พ.ศ. 1747 วิหารทั้ง 3 หลัง รวมทั้งกำแพงได้ถูกทำลายลงโดยกษัตริย์มุสลิม ดังนั้น บรรดาถาวรวัตถุจึงกลายเป็นสิ่งปรักหักพังและได้แตกสลายไป ทำให้เกิดการทับถมกันของแผ่นดิน บริเวณนี้จึงอยู่ต่ำกว่าระดับกำแพงและบริเวณรอบซึ่งเป็นซากวัดในอดีตประมาณ 5 เมตร (ชมรมนักศึกษามหาวิทยาลัยมคร : อินเดียน, 2548, หน้า 28-41)

ประวัติศาสตร์ต้นโพธิ์แต่ละยุคสมัย

หลังจากที่เจ้าชายสิทธัตถะ หรือดาบสสิทธัตถะ ได้เสด็จออกผนวชเพื่อแสวงหาโมกขธรรมพระองค์ทรงใช้ความวิริยะอุตสาหะ จนได้บรรลุพระอนุตรตรัสสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ภายใต้นต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมื่อวันที่พุธ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ปีระกา (วันวิสาขบูชา) ก่อนพุทธศักราช 45 ปี ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เมืองพุทธคยา ดังนั้น พุทธคยาจึงจัดเป็นสถานที่สำคัญของพุทธศาสนิกชนตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ต้นพระศรีมหาโพธิ์จากต้นแรกจนถึงต้นปัจจุบันนี้ แต่ละต้นมีอายุสั้นบ้าง ยาวบ้าง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ของบ้านเมืองในยุคนั้น ๆ ด้วย ช่วงระยะเวลาของ

ต้นโพธิ์แต่ละต้นที่อายุแตกต่างกันนั้น เป็นเพราะต้นโพธิ์ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ความอิจฉาริษยาบ้าง การเมืองบ้าง ทั้ง ๆ ที่ต้นโพธิ์เป็นเพียงแคต้นไม้ต้นหนึ่งเท่านั้น เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาประวัติ ความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์จากต้นแรกจนถึงต้นปัจจุบัน ซึ่งมีประวัติ ความเป็นมาดังนี้

พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 1

เมื่อวันเพ็ญเดือน 6 (เดือนวิสาขะ) ก่อนพุทธศก 80 ปี ซึ่งเป็นวันที่พระพุทธเจ้า ประสูติ พร้อมทั้งมีสิ่งที่เกิดพร้อมกับพระพุทธองค์ มีชื่อเรียกว่า สหชาติ หมายถึง บุคคลและสิ่งอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในวัน เดือน ปี เดียวกับพระพุทธเจ้ามี 7 ชนิด (มาลัย (จุฬารัตน์), 2550, หน้า 515-516) คือ

1. พระนางยโสธราหรือพิมพา คือ พระมเหสีของเจ้าชายสิทธัตถะ
2. พระอานนท์ คือ พระราชโอรสของพระเจ้าสุกโกทนะ ซึ่งเป็นพระเจ้าอา ของเจ้าชายสิทธัตถะ เจ้าชายอานนท์ต่อมาขอบวชเข้ามาเป็นพระภิกษุในพระพุทธ ศาสนา และได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ทรงจำพระสูตร และเป็น พุทธอุปัฏฐาก ในคราวสังคายนาครั้งที่หนึ่ง ท่านได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้วิชันนา พระสูตร
3. อำมาตย์กัฬทายี คือ อำมาตย์ของกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นผู้ไปทูลเชิญ พระพุทธเจ้าให้มาแสดงธรรม ณ กรุงกบิลพัสดุ์ และทูลขอบวชเป็นพระภิกษุใน พระพุทธศาสนา ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ที่เป็นเลิศทางด้าน “ยังตระกูลให้เลื่อมใส”
4. นายฉันทะ คือ นายสารถีที่พาเจ้าชายสิทธัตถะไปพบเทวทูต และไปกับ เจ้าชายสิทธัตถะตอนที่เจ้าชายเสด็จออกผนวช
5. ม้ากัณฐกะ คือ ม้าที่เจ้าชายสิทธัตถะประทับนั่งตอนเสด็จออกผนวช
6. ต้นพระศรีมหาโพธิ์หรือต้นอัสสัตถพฤกษ์ คือ ต้นไม้ที่ประทับนั่งใน วันตรัสรู้
7. ชุมทองทั้ง 4 แห่ง มีชื่อดังนี้ (1) สังขนิธิ มีขนาดวัดปากชุมโดยรอบได้ 1 คาวุต (ประมาณ 1 ใน 4 ของโยชน์) (2) เอละนิธิ มีขนาดวัดปากชุมโดยรอบได้

2 คาจุด (ครึ่งโยชน์) (3) อุปปลະนินิ มีขนาดวัดปากขุมโดยรอบได้ 3 คาจุด (ประมาณ 3 ใน 4 ของโยชน์) (4) นุดนทริกนินิ มีขนาดวัดปากขุมโดยรอบได้ 1 โยชน์

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวชเมื่อพระชนมายุ 29 พรรษา หลังจากผนวชแล้ว ได้ทรงบำเพ็ญเพียร โดยเริ่มต้นจากการเข้าไปศึกษาอยู่ในสำนักของอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น ได้แก่ ท่านอาฬารดาบส รามโคตร และท่านอุทกดาบส รามบุตร จนสำเร็จการศึกษาขั้นสูงสุดในสำนักของอาจารย์ทั้งสอง แต่ไม่ทรงเป็นที่พอพระทัย เพราะไม่ใช่สิ่งที่พระองค์ต้องการ จึงทรงหันมาใช้วิธีทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งเป็นวิธีที่นิยมปฏิบัติกันในสมัยนั้น จนกระทั่งถึงวิธีการอดอาหาร สู้ตายแล้ว พระองค์เห็นว่าไม่ใช่วิธีที่จะทำให้พ้นทุกข์หรือบรรลุคุณวิเศษอะไรได้ จึงทรงหันมาบริโภคอาหาร เมื่อพระองค์ทรงหันกลับมาบริโภคอาหาร บรรดาปัญจวัคคีย์โดยการนำของท่านโกณฑัญญะ ซึ่งได้ออกบวชเพื่อติดตามเจ้าชายสิทธัตถะ โดยมีจุดประสงค์ว่า เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะบรรลุคุณวิเศษแล้ว จะได้สอนให้พวกตนได้รู้ตามบ้าง ขณะที่อยู่กับพระพุทธองค์นั้น ก็มีหน้าที่คอยปรนนิบัติรับใช้ แต่พอเห็นพระพุทธองค์ทรงละความเพียรทางกาย (หยุดการทรมานร่างกาย) ก็พากันคิดว่า พระองค์คงจะไม่สามารถบรรลุคุณวิเศษอะไรได้อีกแล้ว จึงได้หนีพระองค์ไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

ในวันเพ็ญกลางเดือน 6 พระพุทธองค์ทรงเสวยข้าวมธุปายาส คือ ข้าวสุกหุงด้วยน้ำนมโคล้วน ที่นางสุชาดาธิดาของกุฎุมพินายใหญ่แห่งหมู่บ้านเสนานิคมตำบลอุรุเวลา นำมาถวาย เนื่องจากนางได้ทำการบวงสรวงเทพยดาที่สิงสถิตอยู่ที่ต้นโพธิ์ โดยได้อธิษฐานว่า ขอให้ตนได้แต่งงานในขณะที่ยังสาวอยู่ และขอให้มีลูกคนแรกเป็นผู้ชาย เมื่อความปรารถนาของนางสำเร็จจึงได้นำเครื่องแก้บนมาและนางสุชาดาก็ถวายข้าวมธุปายาสพร้อมทั้งถาดทองคำที่ใส่ข้าวมธุปายาสมา เพราะบาตรของพระองค์ได้อันตรธานหายไป ทรงปั้นข้าวมธุปายาสเป็นก้อน ๆ ได้ 49 ก้อน แล้วเสวยจนหมด เมื่อเสวยแล้ว ได้ทรงนำถาดนั้นไปลอยที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราโดยอธิษฐานว่า

“ถ้าพระองค์จะได้สำเร็จพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วไซ้ ขอให้ถาดทองคำใบนี้จลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไปทางทิศเหนือ ถ้าไม่สำเร็จ ขอให้ล่อยตามกระแสน้ำ”

เถาของคำก็ได้ลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไปได้ประมาณ 80 ศอก ก็จมลง หลังจากนั้นพระองค์เสด็จกลับมายังต้นพระศรีมหาโพธิ์ ระหว่างทางทรงรับหญ้ากุสะ (หญ้าคา) 8 กำมือ จากโศตถิยะพราหมณ์ซึ่งเป็นคนตัดหญ้า และหาหญ้าผ่านมา พบจึงได้นำหญ้าที่ตัดแล้วมาถวาย พระองค์ทรงนำหญ้าที่นายโศตถิยะถวายนั้น ไปลาดเป็นบัลลังก์เพื่อประทับนั่งพร้อมกับอธิษฐานจิตว่า “แม้ว่าเลือดจะเหือดแห้งไป เนื้อจะหมดไป เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที่ ทรายใดที่ยังไม่ได้บรรลุดัมมาสัมโพธิญาณ เราจะไม่ยอมลุกขึ้นจากที่นี่ทรายนั้น” (พระอรรถกถาธรรมาศ (ชวินทร์ สระคำ), 2534, หน้า 126-127)

ในขณะนั้นกิลีสอันเป็นธรรมชาติฝ่ายต่ำได้เข้ามาปรกฏอยู่ในพระทัยของพระองค์ เนื่องจากว่าพระองค์ยังทรงอยู่ในวัยหนุ่ม มีพระชนมายุเพียง 35 พรรษา พระหฤทัยของพระองค์จึงได้หวนคิดถึงความสุขที่พระองค์เคยได้รับในสมัยที่ทรงประทับอยู่ในพระราชวัง ภาพแห่งความสุขเหล่านั้นได้ปรากฏเข้ามาในพระทัยของพระองค์อยู่ตลอดเวลา ภาพเหล่านั้นเปรียบได้กับมารที่คอยชักจูงพระทัยของพระองค์ให้ตกไปอยู่ในฝ่ายต่ำ พระองค์จึงทรงเอาธรรมชาติฝ่ายสูง อันได้แก่บารมี 10 ทศ คือ ทาน ศีล บรรพชา ปัญญา จีริยะ ชันติ สัจจะ อริสฐาน เมตตา และอุเบกขา มาเป็นเครื่องป้องกันและต่อสู้กับกิเลสเหล่านั้น จนทำให้พระทัยของพระองค์เข้มแข็งขึ้น และสามารถเอาชนะมาร คือ กิเลสฝ่ายต่ำได้ ในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็ทรงแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์ ทรงคิดอยากจะทำให้สัตว์เหล่านั้นหลุดพ้นจากความทุกข์

เมื่อพระองค์เอาชนะมาร คือ กิเลสได้แล้ว จึงทรงเริ่มทำจิตให้เป็นสมาธิ จนบรรลุปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ตามลำดับดังนี้

- ปฐมฌาน   บรรลุรูปเพนิวาसानุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- มัชฌิมฌาน   บรรลุจตุปปาตญาณ ญาณรู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย
- ปัจฉิมฌาน   บรรลุอาสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายโดยลำดับ

ญาณทั้ง 3 ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ขึ้นนี้ เรียกว่า อนุตรตรสัมมาสัมโพธิญาณ ที่ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมื่อพระชนมายุได้ 35 พรรษา รวมระยะเวลาในการบำเพ็ญเพียรทั้งสิ้นเป็นเวลา 6 ปี

คุณค่าที่เกิดขึ้นกับพระองค์จากการบำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้อนุตรตรสัมมาสัมโพธิญาณ และพระองค์ได้ทรงนำสิ่งที่ทรงคุณค่านี้มาสอนเหล่าเวไนยสัตว์

ซึ่งล้วนแล้วแต่เกิดจากปัญญาการตรัสรู้ของพระองค์ ณ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ล้ำค่าสูงสุดมี 3 อย่าง คือ 1. การออกบวช 2. ความเมตตาและความกรุณา และ 3. ปัญญา คุณค่าเหล่านี้เมื่อรวมกันแล้ว ก็กลายเป็นปัจจัยสำคัญในการบรรลุนิพพานหรือการตรัสรู้ พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า มีสิ่งชั่วร้ายอยู่ 3 สิ่งที่เป็นเหตุให้คนเราต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏอันไม่มีที่สิ้นสุด คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ก็เลสเหล่านี้จะถูกกำจัดให้สิ้นไปได้ด้วยการเสียสละที่ถูกต้อง อันประกอบด้วย ความเมตตาและความกรุณา และปัญญาโดยลำดับ (ปีเตอร์ เดลลา สันตินา เขียน สมหวัง แก้วสุพงษ์ แปล 2549, หน้า 20)

ร่มเงาของต้นโพธิ์ ที่ช่วยบังแดดบังฝนให้กับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนกระทั่งพระองค์ได้บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และต้นโพธิ์ต้นนี้ก็มีความยืนนานมาจนถึงยุคของพระเจ้าอโศกมหาราช และพระองค์ก็ทรงมีความศรัทธาเลื่อมใสในต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างมาก จนทำให้พระนางมहिสนทรี หรือพระนางดิษยรัักษิตมเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าอโศกมหาราชเกิดความริษยาต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระเจ้าอโศกทรงเอาพระทัยใส่มากเสียยิ่งกว่าพระนาง จึงได้สั่งให้หญิงรับใช้คนหนึ่งมีชื่อว่า นางนครา เอายาพิษและน้ำร้อนไปรดที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ผลจากการที่พระนางทรงมีจิตริษยา ก็ทำให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ตายลง สิริรวมอายุของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 1 ได้ 352 ปี

พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 2

พระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อทรงทราบว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ตายแล้ว ก็ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมาก เพราะพระองค์คิดว่า สาเหตุที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ตายนั้นเป็นเพราะพระองค์เลื่อมบุญญาธิการ จนกระทั่งสุดท้ายพระนางมहिสนทรีทรงดำริว่า ถ้าไม่ทรงบอกความจริงแก่พระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว พระองค์คงต้องสิ้นพระชนม์เป็นแน่แท้ เมื่อคิดได้ดังนั้นแล้ว ก็ทรงบอกความจริงให้พระเจ้าอโศกทรงทราบ พระองค์จึงทรงตั้งจิตอธิษฐานว่า “ตราบใดที่หน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังไม่ขึ้น ตราบนั้นข้าพเจ้าจะมิยอมจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปเป็นแน่แท้ แม้ชีวิตของข้าพเจ้าก็จะยอมถวายเพื่อบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์แต่อย่างเดียว” จากนั้นพระองค์ก็ทรงโปรดให้เจ้าหน้าที่นำเอาน้ำนมโคบริสุทธิ์รดที่โคนต้นโพธิ์ทุกวัน ด้วยสัจจวาจาอันมั่นคง

ของพระองค์ เพียงไม่กี่วันต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เหยียดแห้งไปแล้วนั้น ก็กลับมีหน่องอกขึ้นมาที่โคนของต้นพระศรีมหาโพธิ์นับว่าเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง

พระเจ้าอโศกมหาราชเมื่อได้ทอดพระเนตรดังนั้นแล้ว จึงทรงมีพระราชหฤทัยที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความโสมนัส รับสั่งให้ทหารสร้างกำแพงล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างแน่นหนา เพื่อป้องกันบุคคลทั้งภายในและภายนอก และอันตรายต่าง ๆ อันจะพึงเกิดขึ้นแก่ต้นพระศรีมหาโพธิ์

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 1143 - 1163 (ค.ศ. 600 - ค.ศ. 620) กษัตริย์ชาวฮินดูพระนามว่า พระเจ้าสาสังกาหรือพระเจ้าศตางกา เป็นกษัตริย์ที่ปกครองแคว้นเบงกอล ได้ยกทัพมายึดพุทธคยา แคว้นมคธ ซึ่งกษัตริย์ที่ปกครองแคว้นมคธได้แก่ พระเจ้าปुरुณวรมหาหรือปुरुณวรมัน พระเจ้าศตางกาทรงทอดพระเนตรเห็นประชาชนจำนวนมากให้ความเคารพสักการะ กราบไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ก็เกิดความริษยา จึงดำริว่า สาเหตุที่ประชาชนจำนวนมากนับถือศาสนาพุทธนั้นเป็นเพราะประชาชนเหล่านั้นศรัทธาในต้นพระศรีมหาโพธิ์นั่นเอง และเป็นสาเหตุที่ทำให้ศาสนาฮินดูอับเฉา เสื่อมสลาย จึงรับสั่งให้ทหารรานกิ่งก้านสาขา ตัดต้นขูดราก ถอนโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์จนหมดสิ้น และยังรับสั่งให้เอาฟางอ้อยเป็นเชื้อเพลิงวางสุ่มที่ต่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์ เอน้ำมันรดแล้วเอาไฟเผา เพราะไม่ต้องการให้หน่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้มีโอกาสงอกขึ้นมาได้อีกเลย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นมีทั้งคนรักและมีทั้งคนชัง ทั้งที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นเป็นเพียงต้นไม้ต้นหนึ่ง หาได้มีอันตรายต่อใครไม่ มีแต่จะให้ประโยชน์ ทั้งคนและสัตว์ คือ เป็นร่มเงาช่วยป้องกันความร้อนและเป็นเชื้อเพลิงเพื่อใช้ในการหุงต้มและแก้ความหนาว แต่สุดท้ายต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 2 ก็ต้องตายลง เพราะกิเลสความโลภ และความอิจฉาริษยาของมนุษย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 2 ตายลงเมื่อมีอายุได้ประมาณ 871 ปี

พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 3

เมื่อพระเจ้าศตางกายึดครองพุทธคยา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นมคธได้แล้ว และทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์จนแม้แต่วากก็มิให้เหลือ พระองค์ได้รับสั่งให้เสนาบดีนำพระพุทธรูปปางมารวิชัย เนื้อหินทรายซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระมหาวิหารออกไป

ทำลายเสียด้วย แต่เสนาบดีผู้ที่ได้รับคำสั่งให้ไปทำลายพระพุทธรูปนั้นเป็นพุทธมามกะ และเป็นผู้ที่มิศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนาอย่างมั่นคง หลังจากได้รับคำสั่งแล้ว ก็คิดว่าถ้าตนนำพระพุทธรูปองค์นี้ออกไปจากพระมหาวิหาร ก็เกรงว่าจะทำให้ตนเอง มีกรรมและจะไปเกิดไม่ทันศาสนาพระศรีอาริย์ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามพระบัญชาของ พระเจ้าศศางกา ตนก็จะต้องถูกประหารชีวิตอย่างแน่นอน ระหว่างนั้นก็เกิดความคิด อย่างหนึ่งขึ้นมา จึงกราบทูลพระราชาวา พระพุทธรูปองค์นี้ใหญ่โต และมีน้ำหนักมาก ยากที่จะนำออกไปในวันเดียวได้ จึงขอโอกาสดำเนินการภายใน 7 วัน พระเจ้าศศางกา ก็ทรงอนุญาตตามที่เสนาบดีทูลขอ

เสนาบดีจึงรีบปฏิบัติตามแผนการของตน โดยใช้แผ่นอิฐมาก่อเป็นกำแพง กำบังพระพุทธรูปไว้อย่างมิดชิด พร้อมทั้งตั้งประทีปโคมไฟบูชาไว้ภายในกำแพงที่ ปิดกั้นไว้ เมื่อครบ 7 วัน ตามที่ทูลขอไว้ จึงได้กราบทูลว่า ให้นำพระพุทธรูปออกไป จากพระวิหารเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

พระเจ้าศศางกาได้สดับเช่นนั้น แทนที่พระองค์จะดีพระทัย เพราะความ ปราบปรามของพระองค์สำเร็จแล้ว แต่พระองค์กลับเกิดวิปฏิสาร (เสียพระทัย) ถึงกับ ลงพระโลหิต (กระอักเลือด) ล้มลงต่อหน้ากองทหาร และสวรรคต ณ สถานที่นั้นเอง เมื่อพระเจ้าศศางกาสวรรคตแล้ว กองทัพก็เกิดความระส่ำระสาย ประกอบกับ กองทัพของพระเจ้าปุรณวรมา กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธ ยกทัพมาถึงพุทธคยาพอดี จึงทำให้บรรดาทหารของพระเจ้าศศางกาเสียชีวิตไปกันใหญ่ ต่างก็ได้พากัน แยกย้ายเพื่อหนีเอาตัวรอด แยกทัพกันไปคนละทิศละทาง

พระเจ้าปุรณวรมา จึงเข้ายึดดินแดนพุทธคยากลับคืนมาเหมือนเดิม พระองค์ ได้ทอดพระเนตร ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ถูกทำลายจนไม่มีอะไรหลงเหลืออยู่เลย จึงได้ รับสั่งให้ทหารพร้อมกับชาวบ้านช่วยกันรื้อดินมวับริสุทธ์ 1,000 ตัวแล้ว ทรงนำน้ำนม วัวมารดตรงบริเวณต่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นเดิมโดยรอบ พร้อมทั้งทรง ตั้งจิตอธิษฐานว่า

“ถ้ามาตราว่า หน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ไม่งอกขึ้นมาตราบใด ข้าพเจ้าก็จักไม่ยอมไปจากสถานที่นี้ตราบนั่น ข้าพเจ้ายอมถวายชีวิต เพื่อบูชาอุทิศต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ตลอดชั่วลมปราณ”

ด้วยสัจจาจาอธิษฐาน หน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็งอกขึ้นมาอย่างน่า อัศจรรย์ยิ่งนัก เมื่อพระเจ้าปุรณวรมาได้ทรงทอดพระเนตรเห็นหน่อพระศรีมหาโพธิ์

ก็เกิดปีติโสมนัสยิ่งนัก จึงรับสั่งให้สร้างกำแพงล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ เพื่อป้องกันมิให้ใครเข้ามาทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้อีกต่อไป

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ต้นที่ 3 นี้ ได้เติบโตและเจริญงอกงามมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2415 เมื่อเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม (Sir Alexander Cunningham) นักโบราณคดีชาวอังกฤษ เดินทางมาที่พุทธคยาครั้งที่ 3 ได้เห็น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ล้มลงไปทางทิศตะวันตก ท่านจึงได้บันทึกไว้ ดังนี้

“ในปี พ.ศ. 2415 (ค.ศ. 1972) ข้าพเจ้าได้เดินทางสู่พุทธคยาได้ เห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์แก่มากและ พ.ศ. 2418 (ค.ศ. 1975) ข้าพเจ้า ได้มาเยี่ยมพุทธคยาอีกเป็นหนที่ 2 ได้พบว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์แก่ทรอมลงมากอาจจะตายในไม่ช้า ทั้งถูกประชาชนในบริเวณนั้นตัดกิ่งก้านไปทำเป็นเชื้อเพลิง”

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 3 นี้ เจริญเติบโตจนหมดอายุช้ำตายเองตามธรรมชาติโดยไม่ถูกใครทำลาย และยังได้แผ่ขยายออกไปขึ้นยังทิศต่าง ๆ โดยรอบ (ต้นโพธิ์ไปขึ้นยังสถานที่ต่าง ๆ บริเวณรอบ ๆ ต้นพระศรีมหาโพธิ์เดิม) รวมอายุได้ประมาณ 1,258 ปี

พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 4 (ต้นปัจจุบัน)

เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม (Sir Alexander Cunningham) ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลของประเทศอังกฤษ ซึ่งได้ปกครองประเทศอินเดียอยู่ในขณะนั้น ให้บูรณะบริเวณพุทธคยา ในปี พ.ศ. 2423 (ค.ศ. 1880) ท่านเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 3 ตายลง จึงได้จัดการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ขึ้นใหม่ ณ สถานที่เดิม นับเป็นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 4 โดยได้นำต้นอ่อนของต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งขึ้นอยู่ใกล้กับบริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์จำนวน 2 ต้น ต้นหนึ่งสูงประมาณ 6 นิ้ว และอีกต้นหนึ่งสูงประมาณ 4 นิ้ว เซอร์คันนิงแฮม เลือกเอาต้นที่สูง 6 นิ้ว ปลูกลงแทนที่ต้นเดิม เพื่อให้เป็นสถานที่ชาวพุทธได้สักการะบูชา ส่วนต้นที่สูง 4 นิ้ว นำไปปลูกไว้ทางด้านทิศเหนือห่างจากต้นเดิมประมาณ 250 ฟุต เพื่อให้เป็นที่ประทับขององค์พระวิษณุและเป็นที่พักผ่อนให้วุ่นวายของชาวฮินดู และเป็น การป้องกันการกระทบกระทั่งกันระหว่างชาวพุทธและชาวฮินดู เพราะต่างฝ่ายต่าง

ก็แย่งกันเป็นเจ้าของต้นโพธิ์ เพราะที่ผ่านมามักจะเกิดปัญหาการกระทบกระทั่งกันระหว่างชาวพุทธกับชาวฮินดูอยู่บ่อย ๆ การบูรณปฏิสังขรณ์พระศรีมหาโพธิ์แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2427 ถึงวันนี้ (พ.ศ. 2556) ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 4 มีอายุได้ 132 ปี

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นปัจจุบันนี้ ตั้งอยู่ทางด้านหลังของพระเจดีย์พุทธคยา ซึ่งมีวัชรอาสน์หรือรัตนบัลลังก์ (ที่ประทับนั่งขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) คั่นอยู่ระหว่างกลาง ลำต้นของต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีขนาดใหญ่ประมาณ 3 คนโอบ สูงประมาณ 80 ฟุต ได้จัดสร้างรั้วทองเหลืองไว้โดยรอบ มีประตูเหล็กดัดสูง 2 เมตร มีชาวพุทธศรีลังกาโดยการนำของท่านอนาคาริกะ ธรรมปาละ (Anagarika Dhammapala เกิดเมื่อวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2407 มรณภาพเมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2476) มาสร้างถวายเป็นปี พ.ศ. 2503 รัฐบาลของอินเดีย ในสมัยของท่าน Jawaharlal Nehru: ค.ศ. 1889-1964 หรือบัณฑิตเนห์รู นายกรัฐมนตรีคนแรกของอินเดีย) เพื่อล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ ป้องกันมิให้คนภายนอกเข้าถึงลำต้นของพระศรีมหาโพธิ์ได้ ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มีอายุยืนนานที่สุด

ทุกวันนี้มีชาวพุทธจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกไปนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์ไม่ต่ำกว่าหมื่นคนต่อวัน ถ้าเป็นช่วงเทศกาลสำคัญของพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา จะยังมีชาวพุทธไปนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์มากกว่าแสนคนต่อวัน บางคนเมื่อไปถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ถึงกับน้ำตาไหลด้วยความปราบปลื้มปิติ บางคนไปกราบไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์และเพื่อประสงค์จะนั่งสมาธิ ดังนั้นต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงยังคงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธจากทั่วโลก ให้ระลึกถึงหลักธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงค้นพบ ได้แก่ อริยสัจ 4 หรือความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551 ก, หน้า 154) คือ

1. ทุกข์ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพะที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอื่นไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ์ 5 เป็นทุกข์

2. สมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

3. นิโรธ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัดหน้าดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สวรรคตต้นเหตุสิ้นแล้ว ไม่ถูกยึดม ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบปลอดภัย เป็นอิสระ คือ นิพพาน

4. มรรค ปฏิปทานำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า “ทางสายกลาง”

มรรค (ภาษาสันสกฤต: มรค; ภาษาบาลี: มคค) คือ หนทางให้ถึงความดับทุกข์ เป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจ (เรียกว่า มัคคสัจจ์ หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ) และนับเป็นหลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยหนทาง 8 ประการด้วยกัน เรียกว่า “มรรคมืองค์ 8” หรือ อัฏฐังคิกมรรค เรียกเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค แปลว่า “ทางมีองค์แปดประการ อันประเสริฐ” โดยมีรายละเอียดดังนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551 ก., หน้า 215)

1. สัมมาทิฐิ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้อริยสัจจ์ 4 หรือเห็นไตรลักษณ์ หรือรู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปัจจุสมุปบาท
2. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปิ อพยยาบทสังกัปปิ อวิหิงสาสังกัปปิ
3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจจริต 4
4. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ ได้แก่ กายสุจจริต 3
5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นจากมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ
6. สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือสัมมัปปธาน 4
7. สัมมาสติ ระลึกชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน 4
8. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฉาน 4

อริยมรรคมืองค์แปด เป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) คือ ทางที่นำไปสู่การพ้นทุกข์ที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้แล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน มรรคมืองค์แปด สามารถจัดลงในสิกขา 3 ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ได้ดังนี้

ข้อ 3-4-5 เป็นศีล (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ)

ข้อ 6-7-8 เป็นสมาธิ (สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ)

ข้อ 1-2 เป็นปัญญา (สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ)

รอบ ๆ เจดีย์พุทธคยา นอกจากมีต้นโพธิ์แล้ว สิ่งสำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อพระพุทธศาสนิกชนเข้าไปกราบไหว้พระเจดีย์พุทธคยาแล้ว ก็จะกราบไหว้บูชาพระเจดีย์ที่รายล้อมพระเจดีย์พุทธคยาด้วย เจดีย์เหล่านี้พุทธศาสนิกชนได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อคราวที่พระองค์ตรัสรู้ และได้ไปประทับเพื่อเสวยวิมุตติสุข (ความสุขที่เกิดจากการหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง) และสถานที่ที่พระพุทธองค์ไปประทับเพื่อเสวยวิมุตติสุข มี 7 แห่ง ซึ่งเรียกชื่อว่า “สัตตมหาสถาน”

คำว่า สัตตมหาสถาน แปลว่า สถานที่ที่ยิ่งใหญ่เจ็ดแห่ง ที่พระพุทธองค์ทรงเสวยวิมุตติสุข (สุขจากการหลุดพ้น) หลังจากการตรัสรู้แล้ว ก็ได้ไปประทับเสวยวิมุตติสุขยังสถานที่นั้น ๆ เป็นเวลา 7 สัปดาห์ มีรายละเอียดดังนี้

สัปดาห์ที่ 1 โพธิบัลลังก์ หรือบัลลังก์แห่งต้นโพธิ์ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ทรงประทับอยู่ที่เดิม คือ ที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต่ออีก 7 วัน เทวดามาแสดงความยินดีกับพระพุทธองค์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับนั่งที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยพระองค์ทรงรับหน้ากุสะ (หน้ากา) 8 กำมือ ที่โสทธิยะพราหมณ์ถวาย ทรงปลูาดเป็นอาสนะ และเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว บัลลังก์ที่ประทับนั่งนั้น จึงถูกเรียกว่า พระแท่นวัชรอาสนะหรือรัตนบัลลังก์ คือ ที่นั่งที่ประเสริฐ หรืออภิชาติบัลลังก์ คือ ที่นั่งที่ไม่พ่ายแพ้

สัปดาห์ที่ 2 หลังจากตรัสรู้แล้ว พระองค์ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข ณ บัลลังก์ที่ประทับนั่งตรัสรู้ ตลอด 7 วัน เทวดาบางพวกเกิดความปริวิตกว่า แม้วันนี้พระสิทธิตตะ ยังมีกิจที่จะต้องทำอยู่เป็นแน่ เพราะยังไม่ละความอาลัยในบัลลังก์ด้วยพระองค์ทรงตั้งสัตยาธิษฐานไว้ก่อนประทับนั่งว่า ถ้าไม่ได้ตรัสรู้จนตรัสสัมมาสัมโพธิญาณจะไม่เสด็จลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้ ในวันที่ 8 ทรงออกจากสมาบัติ ทรงทราบความปริวิตกของเทวดาเหล่านั้น เพื่อกำจัดความสงสัยของเทวดาเหล่านั้น จึงทรงเหาะขึ้นไปในอากาศ ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ครั้นแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อกำจัดความสงสัยของเทวดาเหล่านั้นแล้ว จึงทรงประทับยืนทางด้านทิศอีสานของต้นโพธิ์ (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) เยื้องจากบัลลังก์ไปเล็กน้อย ทรงจ้องดูบัลลังก์และต้นโพธิ์ อันเป็นสถานที่แห่งการบรรลุผลแห่งพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมาถึง

สื่อสงฆ์แสนกัป ด้วยดวงพระเนตรที่ไม่กระพริบว่า เราบรรลุสุตัพัญญุตญาณเหนือ บัลลังก์นี้ ทรงยับยั้งอยู่ 7 วัน สถานที่นั้นจึงมีชื่อเรียกว่า อนิมิสเจดีย์

สัปดาห์ที่ 3 พระองค์ทรงเนรมิตที่จักรมระหว่างบัลลังก์ที่ประทับนั่งตรัสรู้ กับ อนิมิสเจดีย์ ทรงจงกรมบนรัตนจงกรม ซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือของต้นพระศรี- มหาโพธิ์ สถานที่นั้นจึงชื่อว่า รัตนจงกรมเจดีย์

สัปดาห์ที่ 4 เทวดาทิ้งหลายเนรมิตเรือนแก้วด้านทิศพายัพ (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งขัดสมาธิในเรือนแก้วนั้น ทรงพิจารณาธรรมในเรือนแก้วนั้นตลอด 7 วัน ธรรมที่พระองค์ทรงพิจารณานั้น ได้แก่ มหาสติปัฏฐานสูตรในพระอภิธรรมปิฎกโดยพิเศษ นักอภิธรรมกล่าวว่า ที่เรียกชื่อว่า เรือนแก้ว ไม่ใช่เป็นเรือนที่ทำด้วยแก้ว 7 ประการ แต่หมายถึงสถานที่ที่ทรง พิจารณาปรกณทั้ง 7 คัมภีร์ จึงเรียกชื่อเรือนที่เหล่าเทวดาเนรมิตให้ชื่อว่า เรือนแก้ว สถานที่นั้นจึงชื่อว่า รัตนขรมเจดีย์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) 2551 ก., หน้า 88) ปกกรณ์ที่ 7 คัมภีร์ ได้แก่

1. พระสังคณี รวมข้อธรรมเข้าไว้เป็นหมวดหมู่แล้วอธิบายเป็นประเภท ๆ
2. พระวิภังค์ อธิบายข้อธรรมที่รวมเป็นหมวดหมู่ แยกแยะออกชี้แจง วินิจฉัย โดยละเอียด
3. พระธาตุกถา สงเคราะห์ข้อธรรมต่าง ๆ เข้าในชั้นอายุตนะ ธาตุ
4. พระปุคคะละปัญญาตี บัญญัติความหมายบุคคลประเภทต่าง ๆ ตามคุณธรรมที่มีอยู่ในบุคคลนั้น ๆ
5. พระกถาวัตถุ แถลงและวินิจฉัยทัศนะต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกันระหว่างนิกายทั้งหลายสมัยตติยสังคายนา
6. พระยะมะกะ ยกหัวข้อธรรมขึ้นวินิจฉัยด้วยวิธีถามตอบ โดยตั้งคำถาม ย้อนกันเป็นคู่ ๆ
7. พระมหาปัญญาฐาน อธิบายปัจจัย 24 โดยพิสดาร

สัปดาห์ที่ 5 อชปาลนิโครธ หรือต้นไทร โดยพระพุทธเจ้าประทับอยู่ใต้ต้นไทร อันเป็นสถานที่ที่นั่งของคนเลี้ยงแพะตลอด 7 วัน ในช่วงนี้มีธิดามารสามตนมาผจญ พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ใกล้ ๆ ต้นโพธิ์ 4 สัปดาห์แล้ว ในสัปดาห์ที่ 5 นี้ พระองค์ได้เสด็จข้ามแม่น้ำเนรัญชราไปทางทิศตะวันออกของต้นโพธิ์ ประทับนั่ง

พิจารณาพระธรรม และเสวยวิมุตติสุขที่ต้นอชปาลนิโครธ ณ ที่ตรงนี้ ทรงพบกับพราหมณ์มีชื่อว่าทิวฐมั่งคิลกะ ชอบเที่ยวवादผู้คนว่า หี หี ด้วยอำนาจความถือตัว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ธรรมเหล่านี้ที่ทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทาน แสดงเหตุแห่งธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์ว่า “ผู้ที่จะเป็นได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่ลอยบาปได้หมดแล้ว ไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้กล่าวคำหยาบ ไม่มีกิเลสเครื่องข่มจิต เป็นผู้สำรวจตน รู้จบไตรเพท อยู่ในพรหมจรรย์” (พระอุตรคณานิการ (ชวินทร์ สระคำ), 2534, หน้า 132)

ในขณะที่พระองค์ทรงประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธนั้น ฤดีามารทั้ง 3 คือนางตันทา นางราคา และนางอรดี ได้อาสาพระยามารผู้บิดา เพื่อให้พระผู้มีพระภาคเจ้าตกอยู่ภายใต้อำนาจของพวกตน (ความโลภ) และได้เข้าไปประโลมพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอาการต่าง ๆ แต่พระองค์มิได้ใยดี ความข้อนั้นเป็นบุคคลาธิษฐานที่พระอรชรกถาจารย์แต่งเพิ่มเติมขึ้นมาอธิบายเพื่อให้เข้าใจง่าย คำว่า พราหมณ์ที่พระพุทธองค์ทรงอธิบายให้กับนายทิวฐมั่งคิลกะนั้น คือ สมณะและฤดีามาร ก็คือ กิเลส

สัปดาห์ที่ 6 เสด็จไปประทับ ณ โคนต้นมุจลินท์ (ต้นจิกนา) ซึ่งอยู่ทางภาคเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ อีกสัปดาห์หนึ่ง พอประทับนั่งในที่นั้นเท่านั้น มหาเมฆซึ่งมิใช่ฤดูกาลก็เกิดขึ้นเต็มทั่วห้องจักรวาล ณ ที่แห่งนั้นมีพญานาคตนหนึ่งชื่อมุจลินท์ คิดว่าเมื่อพระพุทธเจ้ามาสู่สถานที่ของเรา มหาเมฆก็เกิดขึ้น พระองค์ควรได้อาคารที่ประทับ พญานาคแม้จะสามารถเนรมิตวิมานทิพย์ได้ แต่คิดว่า เมื่อเราสร้างวิมานอย่างนี้ จักไม่มีผลมากแก่เรา เราควรจะชวนชวายเป็นด้วยกายตนเองเพื่อพระทศพล จึงทำอตุภพให้ใหญ่ล้อมพระพุทธเจ้าไว้ด้วยขนาด 7 ชั้น แผ่พังพานไว้ข้างบน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บัลลังก์มีค้ำยี่งที่สำเร็จด้วยรัตนะ 7 ประการ เพดานมีพวงดอกไม้หอมหลายชนิดห้อยอยู่ อบอุ่นด้วยกลิ่นหอมนานาชนิด ในโอกาสใหญ่ภายในขนาดล้อม เหมือนประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ตลอด 7 วัน พระพุทธองค์ได้ทรงเปล่งอุทานปรารภความสุข 4 ประการ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2554, หน้า 50) คือ

1. ความสงบเป็นสุขของบุคคลผู้มีธรรมได้สดับแล้ว ยินดีอยู่ในที่สงบ รู้เห็นตามเป็นจริงอย่างไร

2. ความไม่เบียดเบียน คือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย
3. ความปราศจากความกำหนด คือ ความล่วงกามทั้งหลายเสียได้เป็นสุขในโลก
4. ความนำความถือตัวออกเสียได้ คือ ถือว่าตัวตนให้หมดได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง เมื่อฝนหยุดแล้ว พญานาคราชจึงคลายขนดจำแลงเป็นมาณพยื่นประคอง อัญชลีถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทางเบื้องพระพักตร์

สัปดาห์ที่ 7 เป็นสัปดาห์สุดท้ายแห่งการเสวยวิมุตติสุข พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปประทับนั่ง ภายใต้ต้นราชายตนะ (ต้นเกด) ทางทิศทักษิณของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงยับยั้งอยู่ด้วยสุขในฌานและสุขในผล พระพุทธเจ้าประทับใต้ต้นราชายตนะ ตลอด 7 วัน โดยในตอนนี้มีเหตุการณ์เกิดขึ้น คือ ตปสสะ และภัลลิกะ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อถวายอาหาร คือ สัตตุก้อน และสัตตุผง ในขณะที่บาตรของพระพุทธเจ้าที่พระอินทร์ได้นำมาถวายในวันที่เปลี่ยนเพศเป็นบรรพชิตที่ริมฝั่งแม่น้ำอนิมาได้หายไป ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 จึงถวายบาตร 4 ใบแก่พระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้ารับบาตรจึงรวม 4 บาตรให้เป็นบาตรเดียว ความหมายในข้อนี้ คือ หลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์จะแผ่ไปในทิศทั้ง 4 เพราะท้าวจตุโลกบาลเป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ 4 ทิศ ๆ ละองค์

เมื่อพ่อค้าทั้งสองได้ถวายอาหารแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จึงขอปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ โดยขอถึงพระพุทธ และพระธรรมเป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต ในขณะที่นั้นยังไม่มีพระสงฆ์ จึงถือว่าทั้งสองคนเป็นพุทธมามกะ คู่แรกของโลก พระพุทธเจ้าทรงลูบพระเศียรมีพระเกศาหลุดออกมา 8 เส้น และได้ประทานพระเกศาทั้ง 8 เส้นนั้นแก่พ่อค้าทั้งสอง เมื่อพ่อค้าทั้งสองไปถึงยังบ้านเมืองของตนแล้ว ก็ได้สร้างสถูปบรรจุพระเกศาธาตุนั้น

ต้นโพธิ์กับความเชื่อของชาวพุทธ

พระพุทธศาสนาถือว่า ต้นโพธิ์ คือ สัญลักษณ์ที่สำคัญอีกสิ่งหนึ่งของศาสนาพุทธ โดยเฉพาะการเกี่ยวข้องกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2546 หน้า 58 - 59)

ต้นโพธิ์ที่ประเทศศรีลังกา เป็นต้นไม้ที่มีอายุยืนยาวที่สุดในโลก โดยพระนางสังฆมิตตาเถรีพระราชธิดาของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้นำกิ่งของต้นพระศรีมหาโพธิ์

ที่พุทธคยา ไปปลุกยังเมืองอนูราชปุระ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของชาวสิงหล เมืองนี้เป็นเมืองที่มีการแย่งชิงกันปกครองระหว่างกษัตริย์ชาวทมิฬและกษัตริย์ชาวสิงหล จนกระทั่งประเทศศรีลังกาตกอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศในยุโรป ถึงแม้ว่าจะผ่านมรสุมแห่งสงครามมาอย่างไรก็ตาม แต่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังคงมีอายุยืนยาวมาจนถึงปัจจุบัน และกลายเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวพุทธศรีลังกา และชาวพุทธทั่วโลกต่างก็ให้ความเคารพนับถือ กราบไหว้บูชา ถึงแม้ว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นเดิมที่ประเทศอินเดียจะสูญสลายไปแล้วเป็นเวลานานแล้วก็ตาม แต่ก็ต้นโพธิ์ที่พระนางสังฆมิตตาเถรีนำมาปลุกยังประเทศศรีลังกานั้นก็ยังคงอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ ที่เมืองอนูราชปุระ ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงโคลัมโบไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ระยะเวลาในการเดินทางจากกรุงโคลัมโบไปเมืองอนูราชปุระใช้เวลาในการเดินทางประมาณ 5 ชั่วโมง

ในความเชื่อของคนไทย เชื่อว่า โพธิ์เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญในทางพุทธศาสนา เพราะเป็นต้นไม้ที่พระพุทธรเจ้าทรงตรัสรู้ และคนไทยไม่นิยมปลูกต้นโพธิ์ไว้ในบ้าน ถ้าพบต้นโพธิ์ขึ้นที่บ้านก็จะขุดแล้วนำไปปลูกที่วัด เพราะถือว่าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ วัดไหนถ้าปลูกต้นโพธิ์ไว้ในวัด วัดนั้นก็จะมีกรรมรุ่งเรือง เพราะเมื่อพุทธศาสนิกชนเข้ามาในวัดก็จะรู้สึกมีความเย็นใจ ตั้งแต่ได้เข้ามาสู่วิถีเรือนวัด

ชาวพุทธพม่าจัดงานรดน้ำต้นโพธิ์ในวันเพ็ญของเดือนกะโลง เดือนสอง เรียกว่า เดือนกะโลง (เดือนเมษายน-พฤษภาคม) พม่ามีสำนวนว่า "ตะกูน้าลงกะโลงน้ำแดง" เดือนกะโลงจึงเป็นเดือนที่แห้งแล้ง ภาวะอากาศในเดือนนี้ออกจะร้อนอบอ้าวกว่าเดือนอื่น ๆ และถืออีกว่าวันนี้ตรงกับวันที่พระพุทธรเจ้าทรงประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน และในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง พม่าได้กำหนดเรียกวันดังกล่าวว่า วันพุทธะ ในวันนี้ชาวพุทธพม่านิยมปฏิบัติบูชาตามวัดและเจดีย์ ด้วยการรักษาศีลและเจริญภาวนา วัดและเจดีย์จึงมีผู้คนไปทำบุญมากเป็นพิเศษ เดือนกะโลงนับเป็นเดือนที่ฝนเริ่มตั้งเค้า ชาวนาจะเริ่มลงนา เพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูก

สรุป

ต้นโพธิ์ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้นไม้ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรเจ้า ทั้งเป็นสิ่งที่อุบัติขึ้นมาพร้อมกับพระพุทธรเจ้า (สหชาติ) และเป็นต้นไม้ที่ให้ร่มเงากับพระพุทธรเจ้าในช่วงเวลาที่พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อการตรัสรู้ ต้นไม้ที่

พระพุทธเจ้าประทับนั่งในวันตรัสรู้จะเป็นต้นไม้ที่มีชื่ออะไรก็ตาม หลังจากที
พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ประทับนั่งบำเพ็ญเพียรจนกระทั่งตรัสรู้ ต้นไม้นั้นก็จะมีชื่อว่า
ต้นโพธิ์เหมือนกันหมด ต้นโพธิ์ต้นที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งในวันตรัสรู้นี้ ต้องทนต่อ
กิเลสของมนุษย์ที่มีทั้งชอบและชัง เพราะต้นโพธิ์ต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในกิเลสของ
มนุษย์เหล่านั้น โดยต้นโพธิ์ถูกทำลายหลายครั้งหลายหน จนกระทั่งถึงต้นปัจจุบัน
ซึ่งเป็นต้นที่ 4

ต้นโพธิ์หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา ประเทศอินเดีย เปรียบเสมือนเป็น
ตัวแทนของพระพุทธเจ้า เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธทั่วโลก ชาวพุทธทั่วโลกที่ได้
ศึกษาประวัติความเป็นมาของต้นโพธิ์แล้ว ก็มักจะมีความตั้งความหวังว่า ครึ่งหนึ่ง
ในชีวิตต้องหาโอกาสไปกราบไหว้บูชาต้นโพธิ์ที่พุทธคยาอันเป็นต้นที่พระพุทธเจ้า
ประทับนั่งบำเพ็ญเพียรจนกระทั่งบรรลุธรรมขั้นสูงสุดให้ได้ และสถานที่นี้ก็เป็นหนึ่ง
ใน 4 สังเวชนียสถาน ที่พระพุทธเจ้าตรัสให้ชาวพุทธที่มีความระลึกถึงพระองค์ก็ให้ไป
กราบไหว้สังเวชนียสถานทั้ง 4 นี้แทนเมื่อผู้ใดได้มีโอกาสไปกราบไหว้แล้ว ก็ได้
ชื่อว่า ประตูนรกสำหรับผู้นั้นได้ปิดแล้ว คือ ไม่ต้องตกนรกนั่นเอง

ชาวพุทธจึงให้ความสำคัญ ความเคารพบูชา และความยำเกรงต่อต้นโพธิ์
เป็นอย่างมาก ชาวบ้านทั่วไปนอกจากให้ความสำคัญกับต้นโพธิ์ในฐานะที่เป็นต้นไม้
ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ยังให้ความสำคัญว่า ต้นโพธิ์เป็นที่สำหรับให้ดวงวิญญาณ
ทั้งหลายได้สิงสถิต เมื่อปลุกต้นโพธิ์ จึงมักจะสร้างศาลเล็ก ๆ และวางรูปเทพเจ้า
หรือรูปปั้นสัตว์ต่าง ๆ กระจ่างรูปเทียน และแจกันดอกไม้ไว้หน้าศาลอีกด้วย บางครั้ง
ก็มีการนำผักหลากสีมาผูกล้อมรอบเสาศาล หรือไม่ก็ผูกรอบต้นโพธิ์ด้วยเพื่อเป็น
เครื่องสักการบูชา ไม่มีใครกล้าตัดต้นโพธิ์ เพราะถ้าตัดจะได้ชื่อว่าเป็นคนลบถ่าง
ความเชื่อถือทำลายที่สิ่งสถิตของเหล่าเทพยดาที่ตั้งอยู่ที่ต้นโพธิ์ ความเชื่อนี้เองที่ช่วย
อนุรักษ์ต้นโพธิ์ไว้ให้แก่ทุกคน ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่มีคุณประโยชน์ต่อสัตว์และมนุษย์
ไม่ว่าจะเป็นชาวนา ผู้เดินทาง นกและสัตว์ป่า ล้วนได้อาศัยร่มเงาของต้นโพธิ์
ช่วยรักษาความชุ่มชื้นของพื้นดินเอาไว้ ส่วนใบที่เขียวชอุ่มก็คายน้ำขึ้นไปในอากาศ
แล้วกลายเป็นฝนตกลงมาอีก ใบที่ร่วงหล่นช่วยปกป้อง คลุมดิน ย่อยสลายกลายเป็นปุ๋ย
ทำให้ผิวดินอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่รากช่วยอุ้มน้ำในดินและป้องกันดิน
พังทลายอีกด้วย ต้นโพธิ์จึงเป็นต้นไม้ที่มีคุณประโยชน์อย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- ชมรมนักศึกษามหาวิทยาลัยมจร: อินเดีย. (2548). *คู่มือเที่ยวถิ่นพุทธ*. ราชบุรี: ธรรมวิทย์การพิมพ์.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2546). *พระศรีมหาโพธิ์: จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย.
- ปีเตอร์ เดลลา สันตินา เขียน สมหวัง แก้วสุพงษ์ แปล. (2549). *ต้นไม้แห่งโพธิ์ The Tree of Enlightenment: คำสอนพื้นฐานแห่งพระพุทธศาสนาในหายนวัชรยาน*. เชียงใหม่: บริษัท บี เอส ดี การพิมพ์จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2547). *จาริกบุญ จาริกธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 10)*. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2552). *กถานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ: มหพันธ์ไฟเบอร์ซีเมนต์.
- _____. (2551ก.). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 17)*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2551ข.). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (พิมพ์ครั้งที่ 11)*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอัครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (2534). *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 33*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มาลัย (จุฬารัตน์). (2550). *พระเจ้าสิบชาติและพระพุทธเจ้า*. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542*. กรุงเทพฯ: นามมีบุ๊คส์.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2539). *พระมหาสมณวินิจฉัย (พิมพ์ครั้งที่ 5)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.
- _____. (2554). *พุทธประวัติ เล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 55)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

- _____. (2542). *พุทธประวัติ เล่ม 3* (พิมพ์ครั้งที่ 46). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. (2550). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- หลวงบุเรศบำรุงการ. (2516). *ต้นไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ อภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย.
- Malalasekera, G.P. (1998). *Dictionary of Pali Proper Names. Vol. II N-H. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers*. Retrieved September 10, 2012, from http://www.Palangjit.com/tipitaka_ext_search.php

วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์